

Олексій ОЛЕНИЧ,

orcid.org/0009-0001-4556-9554

викладач кафедри японської мови і перекладу,

аспірант кафедри германської філології

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) o.olenych@kubg.edu.ua

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОПРАГМАТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВЛЕННЄВОЇ ПОВЕДІНКИ В ЯПОНСЬКІЙ, БРИТАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

У статті здійснено всебічний теоретико-методологічний аналіз соціопрагматичних особливостей міжкультурної комунікації та компаративне дослідження граматичних, лексичних і культурно-прагматичних параметрів мовлення в японській, британській та українській лінгвокультурах. Обґрунтовано актуальність дослідження у контексті інтенсифікації двосторонніх українсько-японських взаємин, де англійська мова часто виступає мовою-посередником (*lingua franca*), створюючи додатковий шар культурно-лінгвістичної та прагматичної адаптації. Розглянуто фундаментальні теоретичні концепції міжкультурної чутливості (М. Беннетт), транзакційної комунікації як спільного конструювання значень (Д. Барнлунд), гіпотези лінгвістичної відносності (Б. Ворф), а також засадничі соціокультурні категорії: феномени «амае», «учі-сото», «хонне-татамае» та трирівневу систему граматичної ввічливості «кейго» (тейнейго, сонкейго, кендзюго) в японському суспільстві (Т. Дої, Ч. Накане); систему класової стратифікації, негативної ввічливості, недомовлень (*understatement*) та непрямой комунікації в британській культурі (К. Фокс, А. Муні); структурованість навколо кіл довіри, вживання демінутивів, опозицію «Ви / ти» та інтонаційну виразність в українській комунікативній традиції. Доведено, що міжкультурна взаємодія є динамічним процесом спільного конструювання значень та концептуальної адаптації мовців, а не просто зіткненням статичних мовних структур. Запропоновано авторський двоетапний методологічний підхід до аналізу міжкультурного дискурсу: 1) аналіз від схожої мовної реалізації до виявлення соціокультурних та психологічних мотивацій; 2) аналіз від ідентичної мотивації чи комунікативної інтенції до порівняння мовленнєвих сценаріїв та стратегій у різних мовах. Окреслено перспективи верифікації запропонованої методології на матеріалі сучасних екранних дискурсів (японських, британських та українських серіалів XXI століття) як автентичного джерела живого комунікативного матеріалу.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, лінгвокультура, японська мова, британська англійська мова, українська мова, «кейго», «амае», «учі-сото», непряма комунікація.

Oleksii OLENYCH,

orcid.org/0009-0001-4556-9554

Lecturer at the Department of the Japanese Language and Translation,

Postgraduate Student at the Department of Germanic Philology

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

(Kyiv, Ukraine) o.olenych@kubg.edu.ua

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR INVESTIGATING SOCIOPRAGMATIC FEATURES OF SPEECH BEHAVIOR IN JAPANESE, BRITISH, AND UKRAINIAN LINGUOCULTURES

The article presents a comprehensive theoretical and methodological analysis of the sociopragmatic features of intercultural communication alongside a comparative investigation of grammatical, lexical, and cultural-pragmatic speech parameters across Japanese, British, and Ukrainian linguocultures. The relevance of the study is substantiated within the context of intensified Ukrainian-Japanese bilateral relations, where English frequently serves as a *lingua franca*, creating an additional layer of cultural, linguistic, and pragmatic adaptation. The paper examines fundamental theoretical frameworks, including the Developmental Model of Intercultural Sensitivity (M. Bennett), the transactional model of communication as joint meaning-making (D. Barnlund), and the linguistic relativity hypothesis (B. L. Whorf), alongside core socio-cultural categories: the phenomena of "amae", "uchi-soto", "honne-tatema", and the three-tiered grammatical honorific system "keigo" (teineigo, sonkeigo, kenjougo) in Japanese society (T. Doi, C. Nakane); class stratification, negative politeness strategies, understatement, and indirectness in British communicative behavior (K. Fox, A. Mooney); and trust-circle orientation, the use of diminutives, the formal vs. informal pronominal address system, and intonational expressiveness in Ukrainian communicative tradition. The author demonstrates that intercultural

interaction is a dynamic process of shared meaning construction and conceptual system adaptation rather than a static juxtaposition of linguistic systems. A novel two-stage methodological framework for analyzing intercultural discourse is proposed: 1) analysis moving from surface-similar linguistic realizations to identifying underlying socio-cultural and psychological motivations; 2) analysis moving from shared communication intentions to comparing speech scenarios and strategies across languages. The article outlines prospects for verifying this methodology on empirical data derived from 21st-century screen media discourses (Japanese, British, and Ukrainian television series) as an authentic reflection of contemporary communicative behavior.

Key words: intercultural communication, linguoculture, Japanese language, British English language, Ukrainian language, keigo, amae, uchi-soto, indirect communication.

Постановка проблеми. Розвиток науки і техніки є фундаментальною рушійною силою, що історично зумовлює глибокі суспільні трансформації, зокрема у сфері міжкультурної взаємодії. У добу обмежених транспортних можливостей та комунікаційних технологій географічна розпороченість людських популяцій призводила до формування відносно ізольованих культурних систем. Міжкультурні контакти здійснювалися переважно через специфічні соціальні групи (торговельні агенти, дипломатичні місії, військові контингенти) і характеризувалися низькою частотою, що зумовлювало відносну культурну гомогенність спільнот.

Однак стрімкий прогрес у галузі медіатехнологій та транспортної інфраструктури докорінно змінив ландшафт міжкультурних відносин. Розвиток глобальних мереж комунікації та вдосконалення транспортних систем спростили переміщення людей, товарів та ідей через національні кордони (Harvey, 1989). Це спричинило експоненційне зростання частоти контактів на всіх рівнях – від міжособистісного спілкування до міжнародних бізнес-переговорів та політичних альянсів.

Актуальність дослідження міжкультурної комунікації в контексті сучасних українсько-японських відносин зумовлена значною інтенсифікацією двосторонньої взаємодії в освітній, дипломатичній, культурній та медійній сферах. Розширення міждержавних контактів актуалізує проблему потенційних комунікативних бар'єрів, спричинених фундаментальними відмінностями у мовно-культурному середовищі України та Японії. Важливим чинником є й те, що за відсутності достатньої кількості фахівців із прямої японсько-української комунікації діалог часто здійснюється англійською мовою як мовою-посередником (*lingua franca*). Це накладає додатковий шар ускладнення: учасники комунікації інтегрують у лінгвокультурні норми англійської мови особливості рідних мов, адаптуючи, трансформуючи або заміщуючи первинні семантичні та прагматичні моделі.

Недостатнє розуміння глибинних культурно-мовних особливостей комунікативної поведінки представників української, британської та японської лінгвокультур може призводити до комунікативних збоїв та підвищення часових витрат на адаптацію. Відтак, систематизація знань про спе-

цифіку комунікативних стратегій зазначених лінгвокультур має чітко виражену практичну та теоретичну цінність.

Аналіз досліджень. Сам факт здійснення міжкультурної комунікації засвідчує наявність універсальних когнітивних та комунікативних механізмів, які забезпечують можливість взаєморозуміння між представниками різних лінгвокультурних спільнот. М. Беннетт у своїй «Моделі розвитку міжкультурної чутливості» (*Developmental Model of Intercultural Sensitivity – DMIS*) аргументує, що міжкультурна компетентність розвивається еволюційно – від етноцентричних позицій (заперечення, захист, мінімізація) до етнорелятивістських (прийняття, адаптація, інтеграція) (Bennett, 1993: 21–71).

Д. Барнлунд у «Трансакційній моделі комунікації» наголошував на спільному конструюванні значення (*meaning-making*) як ключовому аспекті комунікативного процесу (Barnlund, 1970: 83–92). Значення не є фіксованими передаваними одиницями, а динамічно формуються в інтеракції, що супроводжується семантичною адаптацією лексики або неологізацією під впливом міжкультурного обміну.

Водночас бар'єром на шляху до абсолютної семантичної еквівалентності виступає явище лінгвістичної відносності, зафіксоване в гіпотезі Сепіра–Ворфа (Whorf, 1956). Різні мови категоризують людський досвід унікальними способами. Показовим прикладом є відсутність повного лексичного відповідника між англійським «blue», українським «синій / блакитний» та японським «аой (青い)»: якщо англійська мова об'єднує в один концепт те, що українська розрізняє як два самостійні кольори, то японська охоплює цим терміном ще й окремі відтінки зеленого спектра.

У дослідженнях японської соціальної динаміки та комунікативної специфіки ключовими є праці Т. Дої щодо феномену «амае (甘え)» – асиметричної потреби у залежній прихильності (Doi, 1971), Ч. Накане щодо вертикальної структури суспільства (Nakane, 1970), а також Н. Сакамото і Р. Мацумото щодо непрямого стилю спілкування задля збереження гармонії (Sakamoto, Matsumoto, 1982). Аналіз британської комунікативної культури спирається на праці К. Фокс, яка висвітлює неписані правила поведінки, гумору та класової стратифіка-

ції (Fox, 2004), та дослідження А. Муні про мову як маркер соціального статусу (Mooney et al., 2011).

Мета статті – визначити культурні та лінгвістичні особливості японської, британської та української мов у їхній взаємодії, а також обґрунтувати двоетапний методологічний інструментарій для аналізу міжмовної та міжкультурної комунікації. Для досягнення мети поставлено такі завдання: 1) схарактеризувати соціокультурні доміанти та прагматику спілкування в японській, британській та українській лінгвокультурах; 2) виявити граматичні та лексичні маркери ввічливості й соціальної дистанції в аналізованих мовах; 3) запропонувати комплексний двоетапний підхід до аналізу міжкультурних мовленнєвих актів.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення міжкультурної комунікації як процесу спільного конструювання значень засвідчує, що мовлення не існує абстраговано від соціокультурного середовища, а виступає безпосереднім відображенням ієрархій, цінностей та психологічних установок певної спільноти. При переході від загальних концептуальних моделей до аналізу конкретних мовних систем виявляється, що японська, британська та українська лінгвокультури репрезентують три унікальні вектори організації комунікативної поведінки, які потребують детального зіставного аналізу.

Основним підґрунтям японської лінгвокультури є чітка вертикальна орієнтація суспільства, де ключову роль відіграє психологічний феномен «амае (甘え)» – очікування опіки, виражене через емоційну залежність та довіру до старшого або вищого за статусом (Doi, 1971). Цей феномен тісно пов'язаний із традиційною субординаційною системою «семпай-кохай» (先輩-後輩, старший-молодший), що охоплює як навчальні заклади, так і корпоративну сферу. Молодший («кохай») за допомогою спеціально підібраних лексико-граматичних засобів підкреслює свій авторитетний та підпорядкований статус, очікуючи натомість заступництва й порад від старшого («семпай»). Одночасно із вертикальною ієрархією японський комунікативний простір чітко розмежований концептом «учі-сото» (内/外, «внутрішнє / зовнішнє коло»). Межі такої стратифікації є гнучкими й мають конситуативну залежність: родина є «учі» стосовно сусідів, проте весь відділ компанії стає «учі» під час переговорів із зовнішніми контрагентами («сото»). Головним імперативом спілкування з представниками категорії «сото» є підтримання соціальної гармонії «ва (和)», що вимагає уникнення прямих заперечень, конфронтацій або категоричних тверджень. Це зумовлює панування висококонтекстного типу комунікації, де ключову роль відіграють невербальні сиг-

нали, паузи «ма (間)», ухильні формулювання та чіткий роздиференційований поділ на «хонне» (本音, справжні наміри та думки) і «татемае» (建前, суспільно схвалювана, офіційна façade-позиція) (Sakamoto, Matsumoto, 1982).

На мовному рівні ця соціокультурна специфіка Японії матеріалізується у високоформалізованій та багаторівневій граматичній системі ввічливості – «кейго (敬語)». Ця система не є простою сукупністю етикетних фраз, а виступає обов'язковою граматичною категорією, яка вимагає від мовця постійної когнітивної оцінки статусу співрозмовника, третьої особи та власних відносин із ними. «Кейго» функціонально підрозділяється на три ключові категорії: чемну мову («тейнейго»), що слугує нейтрально-ввічливим базисом для спілкування з незнайомцями або колегами (за допомогою закінчень «дес / мас»); шанобливу мову («сонкейго»), яка звеличує дії та стан адресата або особи з вищим статусом шляхом використання спеціальних суплетивних дієслів (наприклад, замість нейтрального «таберу» – їсти – вживається «мешіагару») чи гонорифічних префіксів (о-, го-); та скромну мову («кенджього»), яка передбачає своєрідне «приниження» власних дій чи дій членів свого інгрупового кола («учі») заради демонстрації поваги до партнера (наприклад, використання дієслова «ітадаку» замість «таберу»). Прикметно, що під час спілкування з зовнішнім клієнтом («сото») японський службовець зобов'язаний застосовувати скромні форми «кенджього» навіть щодо дій власного директора, оскільки у цьому контексті керівник належить до спільного кола «учі» компанії, яке граматично ніби «знижується» перед зовнішнім комунікантом.

Британська лінгвокультура, натомість, будується на інших соціокультурних засадах, де ключовим фактором виступає прихована, проте глибоко вкорінена класова стратифікація та прагнення до збереження недоторканності особистого простору (Fox, 2004). Соціальний статус у британському суспільстві маркується не стільки безпосереднім вираженням поваги через сувору граматичну ієрархію, скільки нюансованими лексико-вимовними кодами, зокрема варіативністю між нормативною вимовою (Received Pronunciation) та регіональними чи класовими акцентами, а також володінням специфічним культурним контекстом (Mooney et al., 2011). Домінуючою комунікативною стратегією виступає так звана «негативна ввічливість» (за термінологією П. Браун та С. Левінсона), спрямована на мінімізацію тиску на співрозмовника, збереження автономії його дій та відсутність прямолінійних домагань.

З огляду на це, британський дискурс насичений засобами пом'якшення (hedging), недомов-

леннями (understatement) та самоіронією. Прямі вказівки чи категоричні прохання вважаються неввічливими й замінюються розгалуженою системою модальних і синтаксичних трансформацій: замість імперативу вживаються підрядні та питальні конструкції з високим ступенем гіпотетичності ("I was wondering if you might possibly have a moment..." чи "Would it be too much trouble to..."). Бажання уникнути категоричності призводить до того, що британський мовець систематично применшує масштаб проблем або власні досягнення (understatement), вживаючи прикметники з негативним префіксом чи пом'якшувальні прислівники ("It's a bit of a nuisance" замість "This is a disaster"). Гумор, зокрема витончений сарказм та самозневажлива іронія (self-deprecation), слугують універсальним комунікативним демпфером, який дає змогу розрядити напругу та зберегти належну соціальну дистанцію, не демонструючи надмірної емоційної залученості.

Українська лінгвокультура репрезентує специфічну комунікативну модель, що суттєво відрізняється як від японської строго формалізованої вертикалі, так і від британської стриманої дистанційованості. Вона функціонує довкола чітко диференційованих кіл довіри. Усередині «внутрішнього кола» (родина, близькі друзі, надійні колеги) панує високий рівень емоційної відкритості, де щирість, прямість висловлювань та емпатійність цінуються значно вище за формалізований етикет. У взаємодії із «зовнішнім колом» (незнайомці, офіційні інституції) українська комунікативна традиція передбачає вищий рівень стриманості, проте прагнення до інформаційної конкретності, відвертості та відсутності прихованого змісту залишається домінуючим.

На лексико-граматичному рівні соціальна дистанція та повага в українській мові фіксуються через займенникову опозицію «Ви / ти», розгалужену систему офіційних та напівофіційних звертань («пан / пані», ім'я та по батькові, професійні титули), а також через багатий арсенал зменшувально-пестливих форм (демінутивів). Вживання демінутивів («водичка», «хвилинка», «заразеньки») виходить далеко за межі дитячого мовлення та слугує потужним прагматичним засобом пом'якшення прохання, вираження доброзичливості або зменшення імперативності комунікативного акту. Надзвичайно важливу роль в українському мовленні відіграє просодика та інтонаційна гнучкість: зміна інтонаційного малюнка здатна кардинально трансформувати прагматичний зміст фрази – від вираження глибинної поваги та співчуття до тонкої іронії чи попередження.

Особливого значення зіставний аналіз цих трьох лінгвокультур набуває у ситуаціях, коли

англійська мова використовується як мова-посередник (lingua franca) між українськими та японськими комунікантами. Не володіючи в достатній мірі японською мовою чи не маючи доступу до граматичних інструментів «кейго», український мовець спирається на англійську лексику, однак часто трансліює в неї рідні прагматичні моделі – прагнення до прямої, інформаційної чіткості та емоційної виразності інтонації. За відсутності належного міжкультурного контексту це може сприйматися японським партнером як надмірна різкість або категоричність. З іншого боку, японський мовець, спілкуючись англійською, прагне зберегти стратегію «татемае» та уникнути прямої відмови, використовуючи ухильні формулювання ("It is a bit difficult", "We will think about it"), що може бути помилково витлумачено українським мовцем як потенційна згода або некомпетентність.

Для виявлення та систематизації таких прагматичних зсувів обґрунтовано доцільність застосування комплексного двоетапного методологічного підходу до аналізу міжкультурних мовленнєвих актів. На першому етапі аналітичний вектор спрямовується від схожої мовної реалізації до виявлення соціокультурних мотивацій. За вихідну точку береться зовні подібна або поверхнево ідентична мовна форма у трьох мовах (наприклад, формальне прохання про допомогу або вибачення). Дослідник здійснює послідовну деконструкцію соціокультурних, психологічних та статусних чинників, що зумовили вибір саме цієї мовної форми у кожному конкретному випадку. Аналізується, які ієрархічні відношення, гендерні очікування, прагнення зберегти «обличчя» чи вимоги інгрупової солідарності детермінували застосування даної конструкції у японському, британському чи українському контексті, що дає змогу порівняти глибинні мотиви за зовнішньої схожості форм.

На другому етапі напрямок дослідницького пошуку змінюється на протилежний – від ідентичної соціокультурної мотивації до зіставлення комунікативних сценаріїв та їх мовної реалізації. За вихідне положення приймається тотожна комунікативна інтенція та мотивація мовців (наприклад, необхідність висловити незгоду з думкою керівника або пом'якшити відмову на офіційне прохання). На цьому етапі проводиться компаративний аналіз того, наскільки кардинально розходяться підсумкові мовленнєві сценарії в трьох лінгвокультурах: де японський мовець застосує непрямий натяк з елементами «кендзього» та тривалою паузою, британський мовець використає складну модальну конструкцію із заперечним пом'якшенням та самоіронією ("I'm not entirely sure that would quite work, to be honest"), а український мовець сформулює розважливу, аргумен-

товану, проте значно більш пряму конструкцію із шанобливим звертанням на «Ви».

Запропонований двоетапний методологічний інструментарій дає змогу вийти за межі спрощеного порівняльного ізолюваного аналізу окремих слів чи граматичних правил і перейти до цілісного дослідження міжкультурного дискурсу як живого, динамічного процесу. Найбільш перспективним матеріалом для верифікації та практичної апробації цієї методології є сучасний екранний дискурс – зокрема японські, британські та українські телевізійні серіали ХХІ століття, оскільки саме аудіовізуальний медіатекст максимально повно фіксує автентичні мовленнєві моделі, ситуативні контексти, просодіку та невербальну поведінку в усій їхній соціокультурній зумовленості.

Висновки. Здійснений аналіз доводить, що міжкультурна комунікація є динамічним процесом адаптації конкретних індивідів, у ході якого

відбувається конструювання нових семантичних відтінків та контекстів.

Специфіка розглянутих лінгвокультур визначається різними домінуючими векторами: японська система спирається на сувору ієрархічність («кейго»), феномени «амае» та «учі-сото»; британська – на класові мовні маркери, завуальованість та іронію; українська – на диференціацію між колами довіри, виражену інтонаційну гнучкість та орієнтацію на відвертість.

Запропонований двоетапний методологічний підхід (від формальної реалізації до мотивації та навпаки) створює теоретичне підґрунтя для подальших емпіричних розвідок. Перспективним напрямом подальших досліджень є верифікація сформульованих положень шляхом аналізу автентичних мовленнєвих моделей у сучасних екранних дискурсах (японських, британських та українських серіалах ХХІ століття).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Barna L. M. Stumbling blocks in intercultural communication. *Intercultural communication: A reader* / ed. by L. A. Samovar, R. E. Porter. 8th ed. Wadsworth Publishing Company, 1997. P. 337–346.
2. Barnlund D. C. A transactional model of communication. *Foundations of communication theory* / ed. by K. K. Sereno, C. D. Mortensen. Harper & Row, 1970. P. 83–92.
3. Bennett M. J. Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. *Education for intercultural experience* / ed. by R. M. Paige. Intercultural Press, 1993. P. 21–71.
4. Doi T. The anatomy of dependence (Amae no Kozo). Kodansha International, 1971. 170 p.
5. Fox K. Watching the English: The hidden rules of English behaviour. Hodder & Stoughton, 2004. 424 p.
6. Harvey D. The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change. Blackwell, 1989. 378 p.
7. Mooney A., Milani T. J., Lorenzo-Dus N. Language, society and power: An introduction. 3rd ed. Routledge, 2011. 288 p.
8. Nakane C. Japanese society. University of California Press, 1970. 157 p.
9. Reischauer E. O. The Japanese today: Change and continuity. Belknap Press of Harvard University Press, 1988. 496 p.
10. Sakamoto N., Matsumoto R. S. Polite fictions: Why Japanese and Americans seem so different. Kinokuniya, 1982. 128 p.
11. Whorf B. L. Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf / ed. by J. B. Carroll. MIT Press, 1956. 278 p.

REFERENCES

1. Barna, L. M. (1997). Stumbling blocks in intercultural communication. Wadsworth Publishing Company. In L. A. Samovar & R. E. Porter (Eds.), *Intercultural communication: A reader*. 8th ed. pp. 337–346.
2. Barnlund, D. C. (1970). A transactional model of communication. Harper & Row. In K. K. Sereno & C. D. Mortensen (Eds.), *Foundations of communication theory*. pp. 83–92.
3. Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. Intercultural Press. In R. M. Paige (Ed.), *Education for intercultural experience*. pp. 21–71.
4. Doi, T. (1971). The anatomy of dependence (Amae no Kozo). Kodansha International. 170 p.
5. Fox, K. (2004). Watching the English: The hidden rules of English behaviour. Hodder & Stoughton. 424 p.
6. Harvey, D. (1989). The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change. Blackwell. 378 p.
7. Mooney, A., Milani, T. J., & Lorenzo-Dus, N. (2011). Language, society and power: An introduction. Routledge. 3rd ed. 288 p.
8. Nakane, C. (1970). Japanese society. University of California Press. 157 p.
9. Reischauer, E. O. (1988). The Japanese today: Change and continuity. Belknap Press of Harvard University Press. 496 p.
10. Sakamoto, N., & Matsumoto, R. S. (1982). Polite fictions: Why Japanese and Americans seem so different. Kinokuniya. 128 p.
11. Whorf, B. L. (1956). Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf. (J. B. Carroll, Ed.), MIT Press. 278 p.

Дата першого надходження статті до видання: 18.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

